

Hoe Schotland gereformeerd werd

illustratie Gemma Pauwels

500 jaar reformatie - Reportage - In het Schotse St. Andrews behaalden de gereformeerden hun eerste grote succes. Dankzij het protestantse geloof werden de Schotten fanatieke lezers, met een strikte moraal en een serieuze levenshouding.

GERRIT-JAN KLEINJAN, ST. ANDREWS EN EDINBURGH

Het gekrijs van de meeuwen en het suizen van de zeewind dringt door tot in de eeuwenoude studeerkamer van Ian Bradley. Bradley, theoloog en historicus aan de universiteit van het Schotse St. Andrews, is een geleerde zoals je ze alleen lijkt aan te treffen in dit deel van de wereld: erudiet, welbespraakt en geestig. Zijn wenkbrauwen heeft hij als twee grote borstels omhoog gekamd.

Hij hoeft maar uit het venster te kijken of hij ziet een straatbeeld dat de laatste eeuwen niet wezenlijk veranderde. Tussen de huizen is aan de overkant de kerk te zien waar de leider van de Schotse Reformatie, John Knox, ooit op de kansel stond. Als Bradley spreekt over de religieuze revolutie van 500 jaar geleden, gebaart hij regelmatig naar buiten. Alsof er ieder moment een beeldenstormer voorbij kan hollen.

"Dit is de geboorteplaats van de Schotse Reformatie", zegt Bradley met enige trots. In St. Andrews, kuststadje in het noordoosten van Schotland, ontstond in 1559 een grote volksofstand. Na een vurige preek van de theoloog en notaris John Knox trok een woedende menigte naar de nabijgelegen abdij. Daar werd alles wat er te rooms uitzag gesloopt. Het volk was extra verhit geraakt door verhalen van boze Schotse edelen, die zeer ontevreden waren over hun vorstin, Mary Queen of Scots. Ze werd meer en meer als onderdrukster gezien, iets dat versterkt werd door haar Franse afkomst en pro-katholieke opvattingen. In een tijd waarin politiek, staat en religie een kluwen was, kreeg politieke en maatschappelijke onvrede vanzelf een religieuze draai. Het protestantisme bood een alternatief. "Er waren tal van kloosters met geld, macht en veel land. Zowel de adel als de opkomende burgerij hadden er belang bij om die macht te breken. De gereformeerde opvattingen waren een aantrekkelijk alternatief voor de opkomende middenklasse van handelaren en kooplieden."

De opstand in Schotland betekende het eerste grote succes in Europa voor de gereformeerden. Waar de Reformatie in het begin vooral een Duits en luthers karakter had gehad, waren een generatie later de gereformeerden aan zet. Gereformeerden haalden hun inspiratie uit de opvattingen van Calvijn. "Juist het calvinisme geeft ruimte voor opstand tegen de overheid", zegt Bradley.

Volgens Calvijn is een opstand gerechtvaardigd als de heersende macht 'antichristelijk' is. Dat is een belangrijk verschil met Luther, die gehoorzaamheid voorstond.

Ommekeer

In de tijd van de Schotse Reformatie was St. Andrews een belangrijke stad. Gedurende de Middeleeuwen was het zelfs de

religieuze hoofdstad van Schotland geworden. De kathedraal en abdij waren een belangrijk bedevaartsoord, aangezien hier de relieken lagen van Andreas, een van de eerste volgelingen van Jezus en daarom een belangrijke heilige. Ook was er een universiteit. Juist deze instelling werd een broedplaats voor verandering. "Al in de periode voor Knox werden hier de nieuwe ideeën bestudeerd. Het protestantisme was een sterk internationale beweging. Heel wat studenten hadden in Duitsland kennis gemaakt met Luthers gedachten en gingen later ook naar Genève, naar Calvijn."

De abdij kwam de ommekeer niet meer te boven. Het gebouw, ooit een van de grootste kathedralen van Europa, raakte in verval. Eeuwen storm, regen en zeezout zorgden ervoor dat de plek tegenwoordig tot de prachtigste ruïnes van Groot-Britannië kan worden gerekend. Op het immense terrein valt makkelijk een half uur rond te dwalen tussen de oude stenen en afgebrokkelde pilaren. Hier en daar staat nog een gotische muur overeind tussen het gras dat de hovenier in keurige banen heeft weten te maaien.

Ook via de haven van St. Andrews kwamen de nieuwe ideeën binnen. Niet voor niets werden andere havensteden aan de Schotse oostkust, zoals Dundee en Edinburgh, eveneens broedplaatsen van verzet. Bradley: "Nogal altijd is het oosten van Schotland meer protestants dan het westen. Deels komt dat door Ierse immigratie in westen, deels ook omdat katholieke opvattingen zich daar wisten te handhaven."

Ernstige stilte

Anderhalf uur met bus en trein naar het zuiden ligt Edinburgh, een andere plaats waar de Schotse Reformatie stevig voet aan de grond kreeg. Wie goed rondkijkt, ziet op heel wat plekken nog de resten van deze erfenis. In de St.

Gileskathedraal, tegenwoordig het middelpunt van de toeristenwijk, moet een speciaal daarvoor aangestelde dame de drommen vakantiegangers tot stilte manen. Het godshuis is nog altijd protestants, ernstige stilte is gewenst. Onder invloed van Knox verdwenen alle beelden blijvend uit de kerk. De ironie van de geschiedenis is dat het enige beeldhouwwerk dat bezoekers vandaag tegenkomen John Knox uitbeeldt. Slechts een enkeling kijkt naar de manshoge in brons gegoten figuur, met kenmerkende lange baard en baret. Elders onder gewelven is het graf van Knox te vinden. Een eenvoudige steen markeert zijn laatste rustplaats. 'I.K. 1572', staat erop. Enkel zijn initialen en het jaar waarin hij stierf, alleen voor ingewijden is het herkenbaar.

Zo druk als het in de kerk is, zo stil is het in het John Knox-huis een paar honderd meter verderop. Op de gevel prijkt een plaquette waarop te lezen is dat de Schotse reformator hier woonde. Wie door het huis loopt, eindigt in de studeerkamer van Knox. Het is een met donker hout gelambriseerd kamertje, spaarzaam ingericht, waar de geleerde zijn voeten kon warmen aan een open haard. Het is een veelzeggende inrichting: Knox, in Schotland icoon van waarden als soberheid, hard werken, onderwijs en kwaliteit, had niet veel nodig.

Of Knox hier ooit woonde is trouwens hoogst onzeker. In het Victoriaanse Schotland had het protestantisme de wind in de rug. Niet alleen in Schotland, ook in Engeland en Wales. Zowel de Church of England (anglicaans) als de Church of Scotland (gereformeerd) werden als pijlers onder de nationale eenheid gezien. 'Britishness' en protestantisme werden in deze tijd bijna inwisselbare begrippen. Op verschillende plekken in Groot-Brittannië verzezen monumenten. Ook het huis van Knox werd in deze tijd aangewezen. Het was een van de weinige oude huizen in Edinburgh die rond 1850 nog

toonbaar waren. Vandaag de dag is dit pand het enige middeleeuwse woonhuis dat de stad nog telt. De rest van de oude stad viel ten prooi aan de sloophamer.

Fanatieke lezers

De keus voor het gereformeerde geloof had grote gevolgen voor Schotland, stelt Ian Bradley in zijn studeerkamer in St. Andrews. "Een van de grote thema's van Knox was dat elke kerkelijke gemeenschap zijn eigen school moest hebben. Het kunnen lezen van de Bijbel was halszaak voor hem." Dit had op lange termijn een enorme geletterdheid tot gevolg. Schotten werden fanatieke lezers, met een strikte moraal en een serieuze levenshouding. "Iets dat je tegenwoordig ook nog ziet."

De toegenomen geletterdheid had onbedoelde effecten. Het gereformeerde rationalisme creëerde een bedding waarin intellect en onderzoek uitstekend konden gedijen. Het is geen toeval, denkt Bradley, dat de Verlichting, waarvan in Schotland David Hume en Adam Smith belangrijke vertegenwoordigers zijn, in dit deel van Europa een heel eigen gezicht kreeg. "Veel Schotse predikanten waren in de achttiende eeuw betrokken en enthousiast lid van deze beweging. Het waren gematigde gelovigen, liberale intellectuelen, die hun klassieken kenden. De Verlichting was in Schotland een protestants fenomeen."

De abdij van St. Andrews mag dan tot een ruïne zijn vervallen, de universiteit van St. Andrews is nog altijd een springlevende bedoening. Het is een kleine universiteit, maar wel een met een uitstekende reputatie. De diverse faculteiten resideren veelal in victoriaanse villa's. Het is Bradley een genoegen dat zijn theologische faculteit rechtstreeks teruggaat tot de Reformatie. Hij glimlacht: "O ja, ik voel mij door en door protestant."

Sporen van de Reformatie

Dit is deel 22 van een serie over de Reformatie, die in 2017 500 jaar geleden begon. Trouw reist dit jaar de wereld over om de sporen van het protestantisme in beeld te brengen. Wat was de invloed van deze beweging op ons denken, op de kunsten, op taal, op wetenschap en op politiek? En wat zien we daar nu nog van? De vorige aflevering verscheen op 24 augustus.